

Dr. Trócsányi László\*

## AZ ANYANYELV HASZNÁLATÁHOZ VALÓ JOG A NEMZETI ALKOTMÁNYOKBAN

A nyelv maga az identitás egyik része, mégis a nyelvhasználathoz való jog, mint alapvető emberi jog a XX. század második felétől kezdődően jelenik meg nemzetközi és nemzeti dokumentumokban. A kormányok nyelvpolitikájának kifejezése ennél jóval korábbi, a centralizált nemzetállamok létrejöttével már felmerül, hogy az adott ország területén élő közösségek milyen nyelven tárgyalhatnak a hivatalok előtt, melyek a különböző nyelvi közösségekkel szembeni nemzetállami elvárások. A nyelvpolitika a XIX. században általában asszimiláló, cél a központosított államberendezkedés létrejötté. A nyelvi jog ebben az időszakban nem tekinthető alapjognak. Ezzel szemben a múlt század közepétől az emberi jogok, az alapjogok katalógusának kidolgozásával a nyelvi jogok megejelennek, sőt önálló ágazatot alkotnak. A nyelvi jog követett formában megjelenik a diszkrimináció tilalmánál is, miután tilos a nyelvi alapokon történő különbségtétel. Megkockáztatjuk, hogy egy globális, multikulturális világban a nyelvi jogoknak nagyon fontos szerepük van, miután a nyelv a kultúra, az identitás része. Nyelvi háborúk, nyelvi konfliktusok az elmúlt századok jellemzője. A XXI. században az emberi jogok és alapjogok századában a nyelv ügye nem lehet veszélyes téma, a nyelvi jogokkal való foglalkozás nem csak jog, hanem kötelezettség is.

A nyelvi jogokkal való foglalatosság globális szinten is megjelenik, a nemzetközi együttélés nyelveinek meghatározásakor. Jól látható, hogy egyes nemzetek milyen fontosságot tulajdonítanak a kulturális diverzitásnak, amely magában foglalja a nyelvhasználatot is. Európa egységben

és sokszínűségben. A sokszínűség feltétele a nyelvi jogok nemzeti és nemzetközi szinten való érvényrejuttatása. Nem lenne szerencsés amennyiben a nemzetközi érintkezés nyelve kizárólag csak egy nyelv lenne, mert akkor akaratlanul is egy „új eszperantot” hoznánk létre. Nem véletlen, hogy a nemzetközi szerevezetk általában több nyelvet jelölnek meg hivatalos nyelvként, mint ahogy az is fontos, hogy az Európai Parlamentben minden képviselő saját anyanyelvén szólalhat fel. A nyelv azonban nemzeti szinten is meghatározó szerepet játszik. Európa nemzeteinek rá kell ébredniük, hogy a nyelvek fennmaradása, fejlesztése hozzájárul Európa közös kulturális örökségének megtartásához. Ezért valamennyi országnak nagy jelentőséget kell tulajdonítania annak, hogy miként tudja elősegíteni az adott ország területén élő nyelvi közösségek nyelvhasználatát.

A nyelvi jogokkal való foglalkozás mégsem természetszerű. Egyes államok bátrabban foglalkoznak a nyelvi jogokkal, más államok viszont történelmi félelmekre is alapítottan, szemérmesen inkább hallgatnak róluk. Még ma is ismerünk olyan rendszereket, ahol a szabályozás elviekben tág teret ad a nyelvi jogoknak, ezzel szemben a gyakorlat ellenkező képet mutat. A nyelvhasználat kérdését lehet akként is vizsgálni, hogy a nyelvi jog kollektív jog vagy egyéni jog. A nyelvhasználat kérdését lehet egy adott területhez vagy személyhez kötni. Az előző esetben egy adott területre nézve vannak sajátos az ország területéhez viszonyítva eltérő szabályok, míg a személyhez kötött nyelvi szabályok egy egész ország területére nézve állítanak meg nyel-

\* tanszékvezető egyetemi tanár, az Európai-tanulmányok Központjának igazgatója

vi szabályokat. A nyelvhasználat kérdését lehet a közjog és lehet a magánszektor, a magánközösségi viszonyok területén is vizsgálni. A nyelvhasználattal kapcsolatos kérdések megjelennek többek között olyan gyakorlati területeken mint a kultúra, a média, a vallás, az egyesületi jog, az oktatás, az egészségügy, igazságügy, a házasságkötés, a banki ügyintézés, a kereskedelem.

Az európai államok nyelvi jogokkal kapcsolatos megoldásai eltérőek, így ezen kérdést érdemes az összehasonlító jog aspektusain keresztül megvizsgálni. A nyelvi jogokat illetően a legfontosabb jogforrás a nemzeti alkotmányok. Ezen a téren nagyok az eltérések, egyes államok alkotmányi szinten jelzik az adott ország nyelvi sokszínűségét és kínálnak érdekes szervezeti megoldásokat (pl. Belgium, Svájc), vannak olyan nemzeti alkotmányok amelyekben viszont a nyelvi jogok kérdése egyáltalán nem jelenik meg. Az alkotmányjogon túlmenően a közigazgatási és eljárási jogi szabályok azok, amelyek meghatározzák a nyelvi jogok érvényrejutását. A közigazgatási jog meghatározó jelentőségű, miután a területi beosztás rendszerét általában a közigazgatási jog szintjén határozzák meg, könnyen lehet manipulálni a területi beosztást akként, hogy a nemzeti kisebbségek anyanyelvhasználatára nézve kezdveztlenebb jogi megoldásokat kelljen alkalmazni. A közigazgatási jog szakágazatai határozzák meg a nyelvhasználati jogot az oktatásban, az egészségügyben és más ágazatokban. Az eljárási jogok pedig a közigazgatási szervek előtti illetve a bíróságok előtti eljárások során alkalmazandó nyelvhasználati szabályokat rögzítik. A nyelvi jogokkal azonban a nemzetközi jog is foglalkozik, miután számos nemzetközi szerződés is tartalmaz rendelkezést a nyelvhasználattal kapcsolatosan. A nyelvi joggal lehet nemzeti és összehasonlító szempontból is foglalkozni, bár véleményünk szerint a nemzetközi kitekintés megfelelőbb módon ad lehetőséget arra, hogy a nyelvi jogokkal kapcsolatos általános megállapításokat összefoglaljuk.

## **Hivatalos nyelvek, nemzeti nyelvek és kisebbségi nyelvek egyes európai országokban**

Az európai alkotmányok szabályozzák, hogy egy adott országnak mi a hivatalos nyelve. Az 1920. évi orsztrák alkotmány 8 cikkelye szerint a

„szövetségi jogszabályok által a nyelvi kisebbségeknek biztosított jogok sérelme nélkül, a Köztársaság hivatalos nyelve a német”.

Az latin-germán kulturális határnál elhelyezkedő Luxemburgban az 1868 évi alkotmány 29. cikkelye szerint törvény szabályozza a nyelvhasználatot a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban. Az ezen felhatalmazás alapján született 1984. február 24-i törvény értelmében Luxemburnak elviekben három hivatalos nyelve van: a luxemburgi, a francia és a német, azzal, hogy a jogszabályok francia nyelven jelennek meg, amelynek alapja az, hogy Luxemburg a francia Code Civil-t alkalmazza. Luxemburgban az iskolai oktatás német és francia nyelven folyik, azzal, hogy heti egy órában a luxemburgi nyelvet is tanulni. A luxemburgi nyelv – amely csak szóban létezik – nemzeti szimbólum, ezért noha elviekben hivatalos nyelv, mégis gyakorlati alkalmazhatóságát illetően csak nemzeti nyelvnek tekinthető.

A föderatív államberendezkedésű Belgiumban három hivatalos nyelv van a holland (flamand), a francia és a német. A többszöri államreformot követően hatályos 1831 évi belga alkotmány 4 cikkelye Belgiumot nyelvi régiókra osztja: a francia ajkú régió, a holland (flamand) ajkú régió, a Brüsszel főváros kétnyelvű régiója valamint a német ajkú régió. Az egynyelvű régiókban a hivatalos nyelv az adott nyelvi régió nyelve, azon a nyelvon folyik az oktatás, a közigazgatási szervek munkája, az igazságszolgáltatás stb. A brüsszeli kétnyelvű régióban mind a francia, mind a holland (flamand) elviekben egyenrangú. A nyelvi kérdésekben rendkívül nagy érzékenységgel bíró Belgiumban ismerik a „nyelvi könnyítéssel” rendelkező községek kategóriáját, így a Brüsszel környékén, de már Flandriához tartozó néhány községben az ott többségben élő francia ajkúak rendelkeznek bizonyos nyelvhasználati könnyítésekkel (pl. adóbeavallást külön kérelemre francia nyelven is be lehet nyújtani). A belga Semmitőszéknek (Legfelsőbb Bíróságnak) vannak francia ajkú és holland (flamand) ajkú tanácsai, de egy ügyet német nyelven is lehet tárgyalni. Az Egyeztető Bíróságon (Alkotmánybíróság) szintén eltérő nyelvi tanácsok vannak, de a teljes ülésen az anyanyelvét – a nemzeti parlamenthez hasonlóan – mindenki szabadon használhatja. A hatvan ezer lakosú német nyelvi közösségnek saját parlamentje és kormánya van. Iskoláiban az oktatás

kizárólag német nyelven folyik. A szövetségi jogszabályok három nyelven jelennek meg, míg az egyes régiók és közösségek jogszabályai egy nyelven jelennek meg, kivéve a kétnyelvű Brüsszel Régió jogszabályait.

Az ugyancsak ősi nyelvi határokkal rendelkező Svájcban az 1999. április 18-i alkotmány 4 cikkelye szerint a konföderáció nemzeti nyelvei: a német, a francia, az olasz és a rétoromán. Az alkotmány 70 cikkelye értelmében pedig a konföderáció hivatalos nyelvei: a német, a francia és az olasz. A rétoromán csak korlátozott mértékben minősül hivatalos nyelvnek, abban az értelemben, amennyiben a konföderáció érintkezik a rétoromán nyelvű személyekkel. A kantonok maguk határozhatják meg, hogy az adott kantonban mi a hivatalos nyelv. Jelenleg 14 német nyelvű kanton, 4 francia nyelvű kanton, 1 olasz nyelvű kanton, 3 német-francia nyelvű kanton és 1 háromnyelvű kanton van (német-olasz-rétoromán). A konföderáció parlamentjének két házában mindenki szabadon használhatja anyanyelvét, a szinkrontolmácsolás biztosított. A szövetségi szintű adminisztrációban – noha három hivatalos nyelv van – a gyakorlatban a német nyelv a domináns, a francia és olasz nyelvű hivatalnokok száma nem jelentős. A svájci konföderáció jogalkotásában és szellemiségében is közelebb áll a Német Szövetségi Köztársaság föderatív berendezkedéséhez és jogrendszeréhez. A német nyelv dominanciája ellenére a francia, az olasz és a rétoromán kantonális szinten erős pozíciókkal rendelkeznek.

A centralizált Finnország 2000 március 1-én hatályba lépett alkotmányának 17 cikkelye szerint Finnország hivatalos nyelve a finn és a svéd. Meglepő, hogy Finnország, noha a svéd kisebbség számarányában nem jelentős, milyen nyitottan szabályozza a nyelvi jogokat. Az alkotmány 79 cikkelyének 4 pontja értelmében a törvényeket finnül és svédül kel kihirdetni és közzétenni. A parlamenti iratoknál a finnül készült dokumentumokról rövid svéd nyelvű összefoglalót is kell készíteni. Finnországban 466 község van, azoknál a községeknél, amelynél a lakosság 8%-a egy másik nyelvhez tartozónak vallja magát kötelező a kétnyelvűség biztosítása. Jelenleg 399 finn egynyelvű község, 3 svéd egynyelvű község, 21 finn többségű kétnyelvű község, 23 svéd többségű község van. Ehhez tartoznak a svéd nyelvű Åland szigetre vonatkozó specifikus rendelkezések, ahol a széleskörű autonó-

miának következtében a nyelvi jogok mellett széleskörű önálló szabályozási jogosítvánnyal is rendelkeznek az Åland szigetén élő svédek.

A tartományokra és autonóm közösségekre tagozódó Spanyolország alkotmánya szerint az állam hivatalos spanyol nyelve a kasztíliai. Minden spanyolnak kötelessége ismerni és joga van használni azt. A többi spanyolországi nyelv szintén hivatalos a megfelelő autonóm közösségekben, a Statútumok előírásaival összhangban (alkotmány 3. cikkelye). Ennek értelmében többek között a katalán nyelv hivatalos nyelv Katalóniában, a baszk nyelv Baszkföldön, a galíciai Galiciában. Ezek a nyelvek regionális szinten tekinthetők hivatalos nyelvnek a kasztíliai spanyol mellett.

Olaszországban az alkotmányban nem találhatunk rendelkezést az ország hivatalos nyelvéről, ugyanakkor az alkotmány 6. cikkelyének értelmében a Köztársaság megfelelő szabályokkal védi a nyelvi kisebbségeket. Az 1999. december 15-én a történelmi nyelvi kisebbségek védelméről szóló törvény 1 cikkelye értelmében a Köztársaság hivatalos nyelve az olasz. Olaszországban a 20 régió közül 5 régió rendelkezik speciális jogállással, ezek a régiók széleskörű törvényhozási és közigazgatási autonómiával rendelkeznek. Ezek közül két régió a nyelvi jogokat illetően különösen fontos: Valle d'Aosta és Dél-Tirol régiók rendelkeznek az önállóság különleges formáival és feltételeivel. A Valle d'Aosta régióban élő cc. 117 000 lakosnak 71.5%-olasz, 16.2%-a egy francia nyelvjárást beszélnek, ugyanakkor a lakosság közel 1% -a franciául beszél. A régióknak nem áll módjában önálló nyelvpolitikát kialakítani, mert az a központi kormányzat feladata. Dél-Tirol két megyéből áll: Trentóból és Bolzanóból. Trento megyében a 370 000 lakos közül 62% az olasz, 31% a német és 3.2% a rétoromán nyelcsoporthoz tartozó ladinok. Ezzel szemben a 460 000 lakosú Bolzano megyében 63.8% a lakoságnak német, 26% -uk olasz és 4.1%-uk ladin. Bolzano megyében a német nyelv az olasz nyelvvel egyaránt hivatalos nyelvnek számít, a közigazgatási szervekkel történő kommunikációban a német nyelv általánosan elfogadott. Bolzano megye autonómiája széleskörű, 1997-ben sikerült megalapítaniuk a Bolzanoi szabad Egyetemet, ahol a képzés német vagy olasz nyelven folyik. A négy karból álló egyetem által kibocsájtott diplomát az olasz állam elismeri, sőt az egyetem finanszírozásá-

ban is közreműködik. Bolzanóban német nyelvű rádió és televíós közvetítés is rendszeresen van.

Irországban az alkotmány 8. cikkelye szerint az ír mint nemzeti nyelv az első számú hivatalos nyelv. Az angol a második számú hivatalos nyelv az ír alkotmány szerint. Irország 2003 július 14-én nyelvtörvényt fogadott el, amely konkretizálja az ír és angol nyelv használatának szabályait. Az ír nyelv oktatása 18 éves korig kötelező az iskolákban, bármely állampolgárnak jogában áll ír nyelven fordulnia az állami szervekhez, a jogszabályokat kötelező ír és angol nyelven közzétenni, a bíróságok előtt az ír nyelv használata általános, sőt Irország un. „gaeltacht” részén ténylegesen az állami szervek egyedüli munkanyelve az ír.

## **Főbb modellek a nyelvi jogok szempontjából**

Az első modellbe – a partnerségi jellegű csoportba – azok az országok tartoznak, amelyeknél a nemzeti alkotmányok vagy nyelvtörvények rögzítik, hogy egy adott országnak több hivatalos nyelve van, az adott ország területén élő nyelvi közösségek nyelvi jogai egyenjogúak. Európában négy ilyen ország van: Belgium, Finnország, Luxemburg és Svájc. Ebből Belgium és Svájc föderáció, Luxemburg nyelvi határon fekszik, Finnországban pedig történelmi körülmények folytán élnek svéd nemzetiségűek. Ezen országokban is azonban helyi szinten már egynyelvűség is érvényesülhet, addott helyi közösség, régió nyelvi berendezkedését illetően. Ezen országokban lehet a nyelvi jogok érvényesülésének legmagasabb szintjét kimutatni, bár nyilvánvalóan itt is vannak problematikus esetek. A viták általában nem a központi szinten jelentkeznek, hanem helyi szinten, ahol már csak egy nyelvi rezsím alkalmazására kerül sor. Konkrét példával élve nincs megoldás olyan esetekre, mint például a francia nyelvűk jogvédelme Flandriában, holland (flamand) vagy német ajkúak helyzete Vallóniában. Ezek a kérdések egy adott országon belül a kisebbségi jog kezelését vetik fel és a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy még ezen a nyelvi jogokat központi szinten elviekben ideálisan kezelni kívánó országok sem mindig tudják vagy akarják megoldani helyi szinten a felmerülő nyelvi jogokkal kapcsolatos problémákat.

A második modellbe – befogadó jellegű csoportba – azokat az országokat lehet sorolni, amelyek regionális berendezkedésüknél fogva speciális jogállást biztosítanak az autonóm közösségeknek vagy régióknak és így az eltérő nyelvi közösségeknek. Ezen az országok átmenetet képeznek a föderatív és az unitárius államok között. Ide sorolható többek között Spanyolország, részben Olaszország és Nagy Britannia. Ezen utóbbi államban látható, hogy a walesi nyelv megőrzése érdekében milyen erőfeszítések folynak, és Skóciában is – igaz jóval gyengébben – de megjelentek bizonyos nyelvi törekvések. Walesben az iskolában az angol nyelv mellett sokan tanulnak walesi nyelvet is, és vannak olyan iskolák, ahol az oktatás walesi nyelven folyik. Az ehhez a csoporthoz tartozó országokban nagyobb a fogékonyság arra, hogy a nyelvi jogok érvényesülését illetően bátrabb szabályozást fogadjanak el, noha a hivatalos nyelvi elismerést legfeljebb egy adott területhez kapcsolódóan hajlandók elismerni és a regionális nyelvi jogok érvényesülésének feltételeit a központi kormányzat határozza meg.

Speciális csoportot képez Írország és Málta. A nemzeti nyelv hivatalos nyelvvé tétele történt meg, ezen országokban erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy az angol mellett a helyi nyelv is kapjon a gyakorlatban legalább azonos megítélést, sőt legyen az ország valódi első nyelve. Ugyancsak e csoporthoz tehető a speciális földrajzi fekvésű területek – mint pl. az Aaland szigetek – melyek sokszor ki tudnak vívni komoly nyelvi autonómiát is, de láthatjuk ennek az ellenkezőjét is Korzika esetében.

A nyelvi jogok érvényesülést illetően a leggyengébb csoportot azon országok alkotják, ahol a nyelvi jogokat pusztán kisebbségi jogként fogják fel, azaz a nemzeti-nyelvi kisebbségek számára fogalmazznak meg az ország anyanyelvhasználatához képest különös szabályokat. Ezekben az országokban a kisebbségek nyelve nem tekinthető sem hivatalos, sem nemzeti, sem regionális nyelvnek, sőt egyes országokban az anyanyelv használati jog kollektív jogként sincs vagy csak korlátozott módon van elismerve. Ezekben az országokban a nemzeti kisebbségekre vonatkozó nemzetközi egyezményekben foglalt „soft law” nemzeti végrehajtása útján történik az országonként eltérő képet mutató jogi szabályozás. A többségi nemzet a nyílt diszkriminációt elkerülendő, formális egyenlőséget

biztosít a kisebbségeknek, de a kisebbséghez tartozó egyéneket és nem a kisebbségi közösséghez tartozó közösségeket tekinti partnernek, ezért csak az egyének számára fogalmaz meg individuális kisebbségi jogosítványokat. Ennek fejlettebb változata amennyiben a kisebbségek közösségei, önkormányzatai számára is megfogalmazásra kerülnek az anyanyelvet érintő jogosítványok.

## Összegzés

A nyelvi jogok mint kulturális jog, része az emberi jogoknak és egyben alapjog is. Az nyelvi jog az önkifejezéshez való jogot jelenti, amelynek vannak egyénhez és vannak közösséghez kapcsolódó jogosítványai. Az anyanyelv gyakorlására sor kerülhet a magánéletben és a közszféra szereplőivel való kapcsolattartás során is. A nyelvi jogok megvalósulása érdekében az államnak nem csak elismerési feladata van, hanem védelmezői, érvényrejuttatói feladatköre is van. A nyelv nem él magában, az mással érintkezésbe lépve kap különös jelentőséget és összefüggésben áll szinte valamennyi más joggal (oktatáshoz, művelődéshez való jog, vallásszabadság, egyesülési jog, névviseeléshez való jog, igazságszolgáltatáshoz való jog, eljárási jogok stb). Az emberi jogok fejlődésének köszönhetően törvényszerű, hogy a második világháborút követően a nyelvi jogokat illető szabályozás nagy jelentőséget kapott nemzetközi szinten is. Az ENSZ Emberi Jogi Nyilatkozata, A Polgári és Politikai Jogok Egyetemes Nyilatkozata, az Emberi Jogok Európai Egyezménye, a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Európa Tanács-i Keretegyezmény mellett számos nem kormányközi szervezet is fogadott a nyelvi jogokat illető fontos dokumentomot, így többek között kiemelendő a Barcelonában 1996-ban a Nyelvi jogok egyetemes deklarációjának nyilatkozata. Mindez azt bizonyítja, hogy az egyes országok ma már nem alakíthatják nyelvpolitikájukat aho-

gyan akarják. A nemzetközi közösség tiltja az erőszakos asszimilációt, arra buzdítja a szerződő tagállamokat, hogy a nyelvi jogokat tartsák tiszteletben, segítsék elő a nyelvi közösségek egyéni és kollektív jogainak érvényesülését. A rendszerváltozást követően Közép-és Kelet Európa országainak figyelembe kell venni a nyelvi jogokat érintő nemzetközi fejlődési tendenciákat. Minket magyarokat ez különösen érint, hiszen határainkon túl élő magyarok sorsáért a magyar Alkotmány 6.§-nak (3) bekezdése szerint a Magyar Köztársaság felelősséget érez, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását. Mindez arra ösztönöz bennünket, hogy legyünk mi is nyitottak a nyelvi jogok iránt határainkon belül és határainkon túl.

## Felhasznált irodalom

- Paolo Carrozza: Situation juridique en Italie. Les minorités en Europe. Paris. Éditions Kimé, 1992. 215-232.p.
- Francis Delpérée – Trócsányi László: Európa egysége és sokszínűsége. A belga és a magyar példa. Nyitott Könyv Kiadó, 2003. 199 p.
- Guy Héraud: Pour un droit linguistique comparé. Revue internationale de droit comparé. 1971. No.2. 309-330 p.
- Guy Héraud: Le statut des langues dans les différents États et en particulier en Europe. International Journal of the Sociology of Language. No. 43. Mouton Publishers, Amsterdam. 1980. 195-223 p.
- Christian Loubier: Politiques linguistique et droit linguistique. [www.oqlf.gouv.qc.ca](http://www.oqlf.gouv.qc.ca)
- Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban. Szerk: Trócsányi László-Badó Attila. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 2005. 1065 p.
- Alessandro Pizzorusso: The protection of Linguistic Minorities in Italy. Language and Law. 1989. Montreal, 387-398 p.